

СЕМАНТИКО-ЕТИМОЛОГІЧНА ХАРАКТЕРИСТИКА ПРИЗВИЩ ГАЛИЧНИНИ ПОЛЬСЬКОГО ПОХОДЖЕННЯ КАТЕГОРІЇ NOMINA PERSONALIA

Предметом дослідження у статті є сучасні прізвища Галичини польського походження, які пов'язані з соціальним станом, постійним заняттям чи віросповіданням людини.

***Ключові слова:** прізвище, апелятив, соціальний стан, постійне заняття, віросповідання.*

Антропонімія кожного народу є своєрідною скарбницею його історико-культурної спадщини, цінним джерелом для етнографічних, соціокультурних, лінгвістичних, культурологічних студій.

Системне наукове вивчення українських прізвищ припадає на другу половину ХХ століття. Зібрано й проаналізовано прізвища окремих історико-етнографічних регіонів України, зокрема історичний антропонімікон Лемківщини (С.Панцьо), Прикарпатської Львівщини (І.Фаріон), Буковинської Наддніпрянщини (Л.Тарновецька), Лівобережної України (С.Глушик), Житомирщини (Л.Яшук); давні і сучасні прізвища: Закарпаття (П.Чучка), Бойківщини (Г.Бучко), Гуцульщини (Б.Близнюк), Опілля (Г.Панчук), Лубенщини (Л.Кравченко), Північної Тернопільщини (С.Шеремета), Західного Поділля (Н.Рульова), Розточчя (О.Марочкіна), Покуття (Н.Вирста); сучасні прізвища: Північного степу України (Т.Марталога), південно-східної України (В.Познанська), Дніпровського Припоріжжя (І.Корнієнко), Північної Донеччини (Н.Булава), Середньої Наддніпрянщини (Ю.Бабій), Центральної та Східної Донеччини (Ю.Новикова) та ін. (див. інформаційно-бібліографічний довідник М.Торчинського «Ономастичні студії в Україні (дисертаційні дослідження, захищені у другій половині ХХ – на початку ХХІ століть)» [3]).

Дослідження регіональної антропонімії дає важливий матеріал для діалектології, лексикографії, дериватології, порівняльного мовознавства тощо. Проблема українсько-польських взаємовпливів у системі прізвищотворення ще недостатньо вивчена, хоча вона була предметом окремих фрагментарних розвідок як українських (Л.Гумецька, Ю.Редько, С.Панцьо, І.Фаріон), так і польських (М.Лесів, С.Вархол) дослідників.

Усе вищесказане і зумовлює **актуальність** нашого дослідження, передбачає розв'язання таких **завдань**: проаналізувати польські елементи

в структурі українських прізвищ трьох сучасних галицьких міст – Львова, Івано-Франківська і Тернополя; з'ясувати роль апелятивів у формуванні цих прізвищ.

Об'єктом дослідження обрано прізвища польського походження, носіями яких в Східній Галичині є, зазвичай, українці. При цьому скористаємося такими міркуваннями П.Чучки: «Щоб уникнути термінологічних непорозумінь, пропонуємо послідовно розрізняти такі поняття: «прізвища українців» та «українські прізвища». Перше поняття протиставляємо поняттю «прізвища неукраїнців», а друге – поняттю «чужомовні прізвища», або «перейняті прізвища». Критерієм розмежування понять «прізвища українців» та «прізвища неукраїнців» є національна належність їх носіїв, тоді як розмежувальним критерієм понять «українські прізвища» та «неукраїнські прізвища» для нас є лінгвальний, власне, етимологічний [4, XV].

Причин появи прізвищ іншомовного походження, на думку Ю.Редька, є кілька. «По-перше, асиміляція окремих чужинців, які проживають серед українського народу. Вони зжилися з народом, який гостинно прийняв їх у своє суспільство, прийняли українську мову за свою рідну, але зберегли давнє родове прізвище. По-друге, свідоме перекидання українських прізвищ урядовими органами іншої держави. Нарешті, могла бути ще одна причина появи іншомовних прізвищ. Вони могли виникати як прізвиська, викликані різними обставинами» [2, 182].

У більшості з названих вище праць прізвища іншомовного походження або не аналізуються взагалі, або аналізуються побіжно. А між тим у словниковому складі кожної мови знаходиться більший або менший процент запозичених прізвищ, які відображають міжетнічні та міжмовні контакти. Для досліджуваної території найсуттєвішими, безперечно, є українсько-польські взаємовпливи, що зумовлено насамперед суспільно-політичними обставинами наприкінці XVIII – на поч. XIX ст.

Питання про співвідношення свого та чужого стосовно прізвищ в Україні не розв'язане навіть у загальних рисах. Не існує усталеного погляду на зміст поняття «свої прізвища» чи «українські прізвища» і т. ін. Ю.Редько, який оперує терміном «українські прізвища» не визначає цього поняття, але на практиці повсюдно вживає цей термін у значенні «всі прізвища українців». В.Ташицький поділяв усі прізвища поляків на власне польські та запозичені. До останніх відносив ті, носіями яких є поляки [7]. На думку Й.Бенеша, чеськими прізвищами є лише «прізвища, утворені чехами від чеських або перейнятих слів», хоча він вважає за можливе вважати чеськими також ті, що виникли в інонародному середовищі, але пристосовані до чеських іменувань, наприклад, латинські та грецькі імена як прізвища чехів [5, 5].

Незважаючи на значний взаємовплив польських і українських прізвищ, особливо в умовах мовного пограниччя, є цілий ряд ознак, які безумовно вказують на польське їх походження. Ю.Редько правомірно вважає, що такими ознаками є: « 1) корінь слова, не вживаний в українській мові, 2) фонетичні властивості, 3) іноді польські суфікси або префікси (як правило, вони замінені аналогічними українськими)» [2, 183].

Загальноприйнятою є думка (див. дослідження Д.Бучка, Р.Осташа, С.Панцьо, Ю. Редька, І. Фаріон, П. Чучки), що до прізвищ іншомовного походження належать утворення, які не функціонують як апелятиви у лексичній системі української мови.

Апелятиви, відбиті у твірних основах польських прізвищ, репрезентують дві різні категорії назв, а саме: назви категорії **nomina personalia**, тобто особові, та назви категорії **nomina impersonalia**, тобто неособові назви.

Виникнення значної частини цих прізвищ пов'язане з соціальною приналежністю або постійним заняттям людини. Це були назви, які відрізняли особу від її оточення. Прізвища, що означали різні види занять, діяльності, назви посад або вказували на класове розшарування суспільства, особливо цікаві з точки зору історії культури. Поданий нижче матеріал є цінним джерелом для історичної лексикології, оскільки якраз на антропонімійному рівні збережено лексеми, частина з яких давно поповнила пасивний фонд лексики. Досліджувані прізвища дають можливість уявити суспільне життя в таких аспектах: а) *класове розшарування суспільства*; б) *церковне життя*; в) *економічне життя (професії, рід занять)*; г) *військо*; г) *родинні стосунки*.

Шляхті належав титул «його милость пан», по-польськи скорочено *mościan*, *moSPAN* («mość – część składowa dawnych tytułów grzesznościowych» [6, 471]). Ці титули, стаючи прізвиськами, напевно, виражали насмішку і збереглися як прізвища *Моспан*, *Мосьпан*, *Мосцєпан*, *Мосципан*. Прізвище *Круль* (похідні від нього *Круленецький*, *Крулицький*, *Круликовський*), безсумнівно, спочатку було прізвищем, найімовірніше, глузливим.

Натомість прізвища *Голдій*, *Голдовський* («служувати комусь, догоджати» – запозичення з польської мови; п. *hołdować* «бути в ленній залежності, схилитися; підлещуватися»... похідне від *hołd* «вияв ленної підлеглисті» [1, I, 547]); *Мендик*, *Мендис*, *Мендоха* («запозичення з польської мови; п. *mendyk* «жебрак» [1, III 435]); *Пахолук*, *Пахолик*, *Пахолків*, *Пахолко*, *Пахолюк*, *Пахольчук*, *Пахольський* («з польського *pachołek* – первісно назва невільника, слуги» [Е.4, 321]) є характерною бідняків.

У містах, що не мали магдебурзького права, міську раду очолював вйт. Вйтом у західній частині України називався також сільський голова (староста), причому в Галичині ця давня назва, запозичена «через польське посередництво або й безпосередньо з середньовісньонімецької мови [1, I, 397], використовувалась аж до 1939 року. Існує довга низка прізвищ з цим коренем: *Вйтенко, Війттик, Війтишин, Віїтів, Віїтович, Вітенко, Вйт, Вйтенко, Вйтик, Вйтинський, Вйтишин, Вйїтів, Вйїтків, Вйїтко, Вйїтков, Вйїтович, Вйїтюк*.

Сендзик, Сендзика, Сендзюк, Сендецький, очевидно, похідні від sędzia (суддя) – «osoba powołana do rozpoznawania spraw i wydawania wyroków w imieniu państwa» [6, 904].

Значно більша кількість (у порівнянні з проаналізованою вище групою) досліджуваних прізвищ пов'язана з життям церкви і церковними посадами, типовими для західної, римо-католицької, церкви. Це насамперед прізвища *Ксендз, Ксендзик, Ксенжак, Ксенжек, Ксензук, Ксенжик, Ксьондзик*, утворені від польського слова ksiądz < kniaźdz, що етимологічно відповідає східнослов'янському «князь» та є польською назвою слугителя католицької церкви [1, II 475].

Слово «каплан» – p. kapłan «священик (католицький), що не має права брати шлюб» [E,2,c.374] (пор.: «człowiek pełniący zawodowo czynności kultowe swej religii, ksiądz katolicki» [6, 307]), шляхом переосмислення (лексико-семантичним способом) перетворилось на прізвисько, а пізніше на прізвище *Каплан*.

Помічник парафіального священика має в латинській церкві назву «вікарій» (лат. vicarius – заступник). Від цього слова утворилися прізвища патронімічного типу *Вікарчук, Вікарук, Вікарюк*. Від назви церковного слуги виникли прізвища *Костельний, Костелецький*.

Католицький єпископ, а також селянин, що жив на землях єпископства, мали назву «біскуп» [1, I 202]. Це слово стало твірною основою для прізвищ *Біскуп, Біскупович*.

Слово «декан» у значенні «чин католицького священика» – запозичення з середньолатинської (лат. decanus – десятник, старший над десятьма)» [1, II 26] породило ряд похідних прізвищ: *Декан, Декальський, Дзекан*, - фонетичне оформлення останнього з яких переконливо свідчить про польське походження (dziekan – duchowny katolicki sprawujący nadsórn nad okręgiem złożonym z kilku parafii lub stojący na czele kapstufy)» [6, 177]).

Латинські монахи величали себе титулом «патер» (лат. pater – батько, отець). На зв'язок з цією назвою вказує ряд прізвищ: *Патер, Патериґа, Патерко, Патерчук*. Прізвища *Кармаліта, Кармалита* – частково змінена назва одного з католицьких монаших чинів – кармелітів.

Про ступінь розвитку різних галузей господарства в період закріплення родових назв свідчать прізвища, утворені від назв різних ремесел і професій.

Так, прізвище *Гнап* первинно означало «майстер, що виробляє сіряки й опанчі» – очевидно, запозичення з польської мови; *гнап* «хлопець, парубок; наймит» (давніше також «ткач, сукнар») є результатом видозміни форми *кнар*» [1, I 534].

Від пол. *karczma* ('na dawnej wsi: budynek spełniający rolę gospody lub zajazdu' [6, 309]), *karczmarz* ('człowiek prowadzący karczmę') [6, 309]) утворені прізвища *Качмар*, *Качмарек*, *Качмарик*, *Качмарчук*, *Качмарський*.

Прізвище *Косжальська*, очевидно, похідне від польського *kosiarz* – «człowiek, który kosi trawę, zboż» [6, 358].

Прізвища *Снісар*, *Снісаренко*, *Сницарчук*, *Сніцар*, *Сницарук*, *Сницарчук*, *Сницирський*, а також *Шніцар*, *Шницар*, *Шницер* утворилися від не вживаної вже в сучасній українській мові назви «сницар» – «майстер з художнього різблення по дереву й карбування по металу» – очевидно, запозичення з польської мови; п. *snycerz*» [1, V 334].

Назви людей, що займалися мисливством, закріплені в прізвищах *Сцибивок*, *Сцибівок*. На думку Ю. Редька, «вони виникли із з'єднання зі словом «вовк» польського дієслова *ścigać* (переслідувати, гонити)» і стали наполовину українізованими перекинутими прізвищами «з первісно польського *Scigajwilk*» [2, 54].

Прізвища *Флис*, *Флисник*, *Флистяк*, *Фліс*, *Флісак* «утворилися від слів, що означали робітників на сплавах або плотях. Слово це німецького походження (нім. *Floss, fliessen*) проникло до нас через польську мову, в якій у XVI – XVII ст. було загальноживане і означало не тільки спускання сплавів р. Віслою, але й усяку плавбу, а також людей, які цим займалися» [2, 55].

Прізвища *Форналь*, *Форнальчик* утворені від п. *fornał* «конюх, наймит; гак на кінці дишла» [1, VI 120].

До прізвищ, пов'язаних зі службою у війську, належать: *Жовнір* і його похідні та варіанти: *Жовнірук*, *Жовнер*, *Жовнир*, *Жовнирчак* («*żołnierz – „człowiek odbywający służbę wojskową”*» [6, 1353]).

Цікавими є прізвища *Жолдак* і *Жовдак* – від *żołd* «плата солдатам», звідси *жолдак* «найманий солдат» – запозичення з польської мови» [1, II 204].

Зафіксоване у Львові прізвище *Капровський* (пор. польське *karper* – „w XVI – XVIII w.: korsarz pozostający pod opieką króla, który mu nadawał prawo grabienia wrogich statków” [1, VI 305]), очевидно, теж польського

походження, про що свідчить і невідоме в українській мові лексичне значення, і словотворчий суфікс –ськ.

Прізвища *Посполіта, Посполітак* генетично, мабуть, пов'язані зі службою з польським *rosopolitum guszeniem*, тобто загальним ополченням.

Прізвище *Форись, Форис* та похідні від нього *Форисюк, Форищук* означало офіцерського слугу (денщика) – пол. *foruś* («форес «форейтор» – запозичення з польської мови; виникло в результаті скорочення давнішої форми *forytarz*» [1, VI 119]).

Хоружий, Хорунжий, Хоруженко, Хорунжикевич, Хорунжукевич – «хорунжий – особа, що носила прапор або корогву війська; перший офіцерський чин у козачих військах дореволюційної Росії; (ст.) особа, що входила до складу генеральної старшини, а також була охоронцем прапора – запозичення з польської мови; п. *chorąży*» [1, VI 204].

Найчастіше прізвищами ставали ті лексеми, які характеризувалися високим ступенем індивідуалізації. Особові назви за їх місцем у родині, звичайно, не належать до таких лексем, «бо заледве не кожний чоловік був *татом, зятем, братом, свекром, сусідом* у цій громаді» [4, XXI]. Однак іншомовні назви на зразок польських *матка, дзяд, менж, цурка* тощо, що з різних причин ставали прізвиськами, виділяли особу серед інших. У досліджуваному мовному матеріалі маємо низку таких прізвищ:

Дзяд, Дзядик, Дзядух, Дзядевич, Дзядзьо (від *dziad, dziadek*); *Матківський, Матковський, Матківський* (від *matka*); *Менжинський* (від *maż*); *Цуркан* (від *śórka*); *Ойцюсь* (від *ojciec*).

Ймовірно, до цієї групи можна віднести і прізвища, похідні від слів *вуйко і стрийко*, які у СУМ фіксуються з позначкою діалектне і поширені на території Західної України, але є загальноновживаними у польській мові (пор.: «*wuj, wujek – brat matki lub ojca albo maż siostry matki lub ojca*» [6, 1176];

«*stryj – brat ojca*» [6, 969]): *Вуєк, Вуй, Вуйчик, Вуйцик, Вуйців; Стрийців*.

Висновки. Жодна мова світу не існує без зв'язків з іншими мовами. Ця зовнішня єдність потребує глибокого опрацювання, адже будь-яке ґрунтовне наукове дослідження в одній мові дає можливість поглибити вивчення іншої, що зумовлює інтеграцію мовознавчих пошуків.

1. Етимологічний словник української мови : В семи томах. – К.: Наукова думка . – Т.1: А-Г,1982.- 631 с.; Т.2: Д-К, 1985. – 570 с.; Т.3: К-М, 1989. -549 с.; Т.4: Н-П, 2004. – 653 с.; Т.5: Р-Т, 2006. – 703 с.; Т.6: У-Я, 2012. – 566 с.

2. Редько Ю.К. Сучасні українські прізвища / Ю.К.Редько. – К.: Наукова думка, 1966. – 216 с.

3. Торчинський М.М. Ономастичні студії в Україні (дисертаційні дослідження, захищені у другій половині ХХ – на початку ХХІ століть) : бібліографічно-інформаційний довідник / М.М. Торчинський. – Хмельницький: ХНУ, 2007. – 123 с. ISBN 966-330-020-5

4. Чучка П.П. Прізвища закарпатських українців [Текст]: Історико-етимологічний словник/ Павло Чучка. – Львів: Світ, 2005. – XLVIII, 704 с.

5. Beneš J. O českých příjmeních / Josef Beneš. – Praha: ČSAV, 1962. – 358 s.

6. Słownik języka polskiego. – Wydawnictwo naukowe PWN, Warszawa, 2009. – 1357 s.

7. Taszycki W. W sprawie słownika współczesnych nazwisk polskich//Język polski. – Kraków, 1967. – R.47

The article deals with the modern surnames polish genesis of Galychyna, connected with the social status, permanent employment and religion.

Key words: *surname, appellative, social status, permanent employment, religion.*

УДК 811.161.2'373.21

Віра Котович (Дрогобич)

ФЕНОМЕН ПОЛІМОТИВАЦІЇ ОЙКОНІМІВ (на матеріалі назв поселень Самбірщини)

У статті здійснено аналіз низки ойконімів Самбірського району Львівської області, походження яких не має однакового тлумачення у науковій літературі. Таке явище спричинене частими фонетико-словотвірними змінами, яких зазнали окремі ойконіми в процесі багатомікового побутування, незасвідченістю найдавніших фіксацій назв поселень в історичних джерелах, відсутністю у відомих ономастиконах багатьох етимонів – слов'янських автохтонних власних особових назв.

Ключові слова: *ойконім, апелятив, антропонім, принцип номінації, посесивний дериват, відпатронімне утворення, Самбірщина.*

Постановка проблеми. Здавен люди називали ріки, гори, ліси, поля, поселення, добираючи при цьому далеко не випадкові слова. Однак сьогодні чим віддаленішим є зв'язок між номінатором та номінованим ним об'єктом, тим більш затемненим видається первісний мотив номінації, а отже, тим частіше можна припуститися помилок при з'ясуванні походження тієї чи тієї власної назви. Взагалі власні назви почали вживатися в мові значно пізніше, ніж назви загальні, тому серед онімів є менше етимологічно незрозумілих слів, ніж серед апелятивів. Якщо людина іменувала якийсь географічний об'єкт (зокрема, поселення), то отрима-